

PROBLÉMY VÝZKUMU SOUDOBÝCH MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ*)

VLADIMÍR SOJÁK

Je jistě nesporné, že mezinárodní vztahy tvoří určitou část, určitou oblast objektivní skutečnosti. Sám termín „mezinárodní“ vztahy, i když jako by naznačoval tón, totiž že by mělo jít především o oblast vztahů mezi národy a v zájmu národů, je velmi nepřesný a úzký. Avšak vzhledem k tomu, že je již vžitý a užívaný prakticky ve všech řečech, bylo by dost nesnadné jej nahradit jiným termínem, a to tím spíše, že je otázka, nakolik by mohl přesněji vystihnout obsah tak složité problematiky.

Důležitější je vymezení oblasti zahrnované pod pojem mezinárodních vztahů, s nímž pak úzce souvisí otázka jejich výzkumu, jeho zařazení do systému věd a konečně, ale ne na posledním místě, otázka vědecké metody.

I.

Stejně jako všechny jevy společenského vývoje, také mezinárodní vztahy nemohou být pojímány obecně, nýbrž jen jako historicky podmíněné v rámci základních rysů jednotlivých epoch (případně jejich etap), v nichž pak dále vystupují vlastní specifika a jednotlivé stránky mezinárodních vztahů.

V naší době je to historická epocha zahájená Velkou říjnovou socialistickou revolucí. Marxistický výklad rozděluje tuto epochu zatím na tři etapy, z nichž první spadá do období mezi dvěma světovými válkami, kdežto jako předěl mezi druhou a třetí etapou je vytčena druhá polovina padesátých let.

Základní obsah naší epochy a vymezení jejích etap jsou určovány tím, že je to epocha revoluční, v níž probíhají tři základní revoluční proudy:

Je to především socialistická revoluce vedoucí k přechodu jednotlivých zemí od kapitalismu k socialismu a k vytváření světové socialistické soustavy. Dále národně osvobozenká revoluce vedoucí k osamostatňování rozvojových zemí v Asii, Africe a Latinské Americe. A konečně vědeckotechnická revoluce, která na rozdíl od dvou předchozích revolučních proudů není revolucí sociální, ale promítá se do všech oblastí společenského vývoje, a nejlouběji právě v základní otázce mezinárodních vztahů, tj. v otázce války a míru.

V tomto historicky podmíněném rámci se rozvíjejí mezinárodní vztahy a jejich jednotlivé stránky, tj. politická, ekonomická, vojenská, právní, ideologická a kulturní.

Různé stránky či aspekty mezinárodních vztahů ovšem spolu souvisí a nelze je tedy zkoumat izolovaně, ale zároveň pro ně platí, že některé v určitých obdobích mohou vystupovat výrazněji nebo se projevovat slaběji nebo dokonce v určitých historických podmínkách zanikat.

Na prvním místě vystupuje stránka politická. Je úzce spojena se zahraniční politikou jednotlivých států. Zahraniční politika státu má různé formy a nástroje — od diplomatických přes hospodářské a kulturní až k vojenským. Obecně platí, že zahraniční politika státu vyrůstá z jeho politiky vnitřní, je jejím pokračováním navenek. To ovšem ani neznamená, že je pouhým odrazem vnitřní politiky, ani že sama na vnitřní politiku nepůsobí. Naopak, stále více se projevuje jejich vzájemné působení, v němž v určitých podmínkách zahraniční politika může být výraznějším činitelem.

Ve vnitřní politice se v zásadě rozhoduje o tom, která společenská třída,

*) Příspěvek v diskusi o výzkumu mezinárodních vztahů v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii.

případně které společenské skupiny ve státě vládnu. Ty se pak snaží využívat státu pro prosazování svých zájmů nejen uvnitř státu, ale i navenek vůči druhým státům, v zahraniční politice.

Mnohdy dochází ke zkreslování vztahu mezi vnitřní a zahraniční politikou kapitalistických států.

Tento vztah je někdy zjednodušován tak, jakoby vládnoucí třída mohla rozvíjet zahraniční politiku naprosto nezávisle na dalších třídách a vrstvách ve státě. Již z podstaty politiky jakožto toho úseku společenských vztahů, v němž jsou zúčastněny velké společenské skupiny, vyplývá, že i vládnoucí třída v kapitalistickém státě musí počítat s ostatními třídami a skupinami. To se promítá také do politiky zahraniční, která i když je v podstatě určována vládnoucí třídou, odráží zároveň do jisté míry celou složitost vnitropolitického vývoje a vztahů mezi třídami a jinými společenskými skupinami ve státě. Záleží ovšem na konkrétních podmínkách jednotlivých států, nakolik se vliv jednotlivých tříd a skupin promítá do zahraniční politiky.

Jednotlivé státy ovšem vystupují nejen jako subjekty — nositelé zahraniční politiky, odpovídající vnitřní politice, ale zároveň jako objekty zahraniční politiky druhých států. Vzniká zde složité vzájemné působení, v němž se zahraniční politiky jednotlivých států stýkají i střetají. Promítá se zde dialektika mezi cíli jednotlivých zahraničních politik a celkovým výsledkem, který je kvalitativně novým jevem.

V této souvislosti se běžně používá termínu mezinárodní politika. Přívlastek „mezinárodní“ je samozřejmě i zde nepřesný již proto, že se nejedná o politiku mezi národy, i když také národy — jak si ještě ukážeme — zde mají svou významnou úlohu. Jde tedy především — avšak nikoli pouze — o politiku mezi státy. Určitý významný aspekt zachycuje termín „světová politika“. Naznačuje především výsledky složitého procesu, v němž zahraničně-politická činnost států, původně geograficky omezená — a to zvláště na Evropu — se stále více rozšiřovala. Již v období imperialismu zahrnula prakticky celý svět, ovšem tak, že většina zemí byla objektem zahraniční politiky imperialistických mocností.

Teprve v naší době se dovršují další změny. Je to jednak skutečnost, že v souvislosti s rozpadem světové koloniální soustavy imperialismu se naprostá většina zemí světa stává — byť v nestejně míře — subjekty rozvíjejícími vlastní zahraniční politiku.

Ovšem ani z tohoto hlediska nelze chápat světovou politiku jako pouhý součet zahraničních politik jednotlivých států, nýbrž jako dynamický proces, v němž základní místo má, stejně jako v politice vůbec, prvek moci. Základna, na níž se rozvíjí světová politika, se ale tolik liší od základny státu, v níž se rozvíjí vnitřní politika, že pojetí moci sem nelze přenášet tak, jak je chápáno uvnitř státu.

Termín „světová politika“ však navíc naznačuje kvalitu, to znamená, že jde o problémy, které mají světový dosah. Opět zde působí zvláště důsledky vědecko-technické revoluce, která jednak umožňuje překonávat vzdálenosti a překážky ve světovém měřítku a stále více svět spojuje, ale zároveň přináší přímo možnost celosvětové zkázy.

Jestliže až dosud v souvislosti se zahraniční, mezinárodní a světovou politikou jsme se především soustředili na úlohu státu, vraťme se k úloze národa.

Národy zde vystupují výrazně tehdy, když si široké lidové masy, které tvoří základ národů, uvědomují, že jejich národní rozvoj nebo přímo existence jsou ohroženy. Tak vzniká národní hnutí a národně osvobozenecký zápas a jakmile nějakým způsobem překračuje rámec daného státu, stává se činitelem politiky mezinárodní i světové.

Typickým příkladem bylo národně osvobozenecké hnutí v Evropě před první světovou válkou i boj národů proti fašistické agresi a okupaci vrcholící za druhé světové války.

Bylo také příznačné, že základní organizace sdružující po první světové válce státy v universalistickém pojetí byla nazvána Společnost národů, a že po druhé světové válce vznikla Organizace spojených národů, jejíž charta začíná slovy: „My, lid Spojených národů...“

V těchto formulacích se jistě odrážela skutečnost, že v některých západních zemích a jazycích pojem národa a státu splýval, ale především tu působil tlak revolučního národněosvobozeneckého hnutí, neseného širokými lidovými masami. V dalším období po druhé světové válce je hlavním příkladem národně osvobozenecký zápas národů Asie, Afriky a Latinské Ameriky.

Zvláštní význam má v mezinárodní politice mezinárodní dělnické hnutí, v němž především vystupuje úloha dělnické třídy.

Již Marx a Engels v proslulých větách Inaugurální adresy I. internacionály vyzývali dělnickou třídu, aby „zvládala i taje mezinárodní politiky, aby kontrolovala diplomatické akty svých vlád a v případě potřeby se proti nim postavila všemi prostředky...“ Marx a Engels zároveň ujasnili vztah mezi touto činností a „všeobecným bojem dělnické třídy“, tj. bojem, jehož konečným cílem je změna společenského řádu.

Slo zde nejdříve o boj dělnické třídy uvnitř daného státu a o ovlivňování jeho vnitřní a zahraniční politiky. Z charakteru dělnické třídy však vyplývá, že tento boj na určitém stupni vývoje překračuje hranice států a národů. Tak vzniká mezinárodní dělnické hnutí stmelované ideou proletářského internacionalismu a v jeho rámci dochází i k vytváření mezinárodních dělnických organizací. Již těmito formami se dělnická třída stává činitelem mezinárodní politiky.

Ze vzájemné souvislosti mezi zahraniční a vnitřní politikou však vyplývá, že i když dělnická třída může již v rámci kapitalistického státu působit na jeho zahraniční politiku a může ovlivňovat politiku mezinárodní, rozhodovat o zahraniční politice státu a tím vtiskovat i nové prvky politiky mezinárodní může teprve tehdy, když se sama stane vládnoucí třídou ve státě. A to je podmíněno vítězstvím socialistické revoluce, která znamená kvalitativní zlom i v oblasti mezinárodní politiky a celých mezinárodních vztahů.

Tato kvalitativní změna nastala po vítězství Říjnové revoluce a vytvoření Sovětského svazu v období po první světové válce a v nových rysech se projevuje v souvislosti s přechodem dalších zemí na cestu socialismu po druhé světové válce a s rozvíjením socialistické zahraniční politiky.

Uplatňování kvalitativně nové socialistické zahraniční politiky je ovšem jednak podmíněno vnitřními podmínkami v socialistickém státě, a to zvláště uplatňováním a rozvíjením leninských zásad v činnosti komunistických stran, jednak závisí na vnějších podmínkách vytvářených druhými státy.

To platí i pro zahraniční politiku a vztahy mezi socialistickými zeměmi, pro které se vžil název „vztahy nového typu“. Je nesporné, že společné socialistické zřízení v socialistických zemích vytváří objektivně základnu pro to, aby zásada proletářského internacionalismu, která až dosud byla chápána jako nejvyšší zásada mezinárodního dělnického hnutí, se stala základní zásadou vztahů mezi socialistickými státy. To ovšem neznamená, že vztahy mezi socialistickými státy musí být bezrozporné, jak bylo určitou dobu zjednodušeně vykládáno. I zde působí určité objektivní rozdíly mezi socialistickými státy vyvěrající z jejich historického vývoje a z rozdílů v jejich ekonomické a sociální struktuře i rozdíly ve vývoji komunistických stran v těchto zemích.

Socialistické státy ovšem nerozvíjejí zahraniční politiku pouze mezi sebou, ale i vůči státům nesocialistickým. Současná existence států s různým společenským zřízením — socialistickým a kapitalistickým, posunuje třídní rozpor mezi buržoazií a dělnickou třídou, který dosud překračoval hranice národů a států ve formě mezinárodního dělnického hnutí na úroveň vztahů mezi státy. A vzhledem k tomu, že proti světové kapitalistické soustavě vznikla světová

socialistická soustava, na úroveň vztahů mezi světovými soustavami. V tomto smyslu jsou vztahy mezi kapitalistickými a socialistickými státy, případně mezi odpovídajícími světovými soustavami, součástí celosvětového třídního boje a zároveň základním rysem světové politiky. Nebylo by ovšem správné nevidět — přes třídní charakter státu — rozdíl mezi státem a třídou, zužovat vztahy mezi státy rozdílného společenského zřízení na třídní boj nebo vidět v třídním boji jediný obsah mezinárodních vztahů.

Z tohoto přístupu také vyrůstá socialistická politika mírového soužití a ekonomického soutěžení, jakožto řešení vztahů mezi státy rozdílného společenského zřízení.

* * *

Politická stránka mezinárodních vztahů je neodlučně spjata se stránkou ekonomickou a jejich vztah spadá do rámce celkového vztahu mezi politikou a ekonomikou. Při jeho výkladu vychází marxistická věda z proslulé zkratky V. I. Lenina „politika je koncentrovaným výrazem ekonomiky“. Jinak řečeno: ekonomika je určující a politika má prvenství v tom smyslu, že odráží a zobecňuje obecné, základní, ekonomické zájmy a vede k jejich prosazování. Vztah ekonomiky a politiky se uskutečňuje dialekticky, přičemž politika je relativně samostatná a není bezprostředním vyjádřením ekonomiky v každém konkrétním případě a bez ohledu na historickou podmíněnost.

V oblasti mezinárodních vztahů má vztah mezi politikou a ekonomikou svá specifika a vystupuje na různých úrovních a v různých formách.

Vztah mezi ekonomikou a politikou se v mezinárodních vztazích rozvíjí především v rámci nejobecnějšího vztahu mezi základnou a nadstavbou, v němž se zároveň promítá základní vztah mezi objektivním a subjektivním ve společenském vývoji.

Projevují se zde tedy objektivní, na lidské vůli nezávislé procesy, probíhající v materiálně výrobní oblasti, které dlouhodobě určují vývoj nadstavby, v níž právě politika má tak důležitou úlohu. Na rozdíl od období ovlivněného dogmatismem je dnes i tento základní vztah chápán skutečně dialekticky, to znamená, že zde není strohé odloučení obou oblastí (i když se nestírají jejich specifika), ale vzájemné působení a prolínání, v němž v určitých podmínkách a obdobích jsou nadstavbové a především politické prvky rozhodující a otvírají zvláště ve formě politické revoluce prostor pro nový rozvoj materiální základny.

Již samy rozdíly mezi ekonomikou jednotlivých států (nazývanou běžně národní) vytvářely objektivní základ pro rozvíjení ekonomických styků přes hranice států, pro ekonomické spojování a postupně i propojování, které nabývalo stále složitějšího i územně širšího rozsahu. Významnou úlohu tu měl kapitalismus, a to zvláště v období imperialismu, jemuž bylo vlastní překonávat uzavřenost a izolovanost tzv. národní ekonomiky a trhu a směřovat k mezinárodnímu trhu a mezinárodní dělbě práce a dále k světovému trhu a světové dělbě práce.

Závažně zde přispěl rozvoj vědy a techniky vytvářející nejen možnosti pro překonávání vzdáleností a jiných vnějších překážek ekonomického propojování světa, ale nutící k ekonomické internacionalizaci i svými vnitřními potřebami. Konečný příklad tohoto působení s určitými kvalitativně novými rysy vidíme na dosahu soudobé vědecko-technické revoluce — jak v kapitalistických, tak v socialistických zemích.

Jestliže v období imperialismu bylo dosaženo základního rámcového ekonomického propojení světa, byl vytvořen i předpoklad, aby na základně světové ekonomiky imperialismu se rozvíjela světová politika imperialismu. Z toho také vyplývalo, že zákonitosti imperialismu určovaly základní rysy vývoje mezinárodních vztahů, přičemž objektivní ekonomické prvky, zvláště nerovnoměrný

vývoj imperialistických zemí, průběh ekonomického cyklu, konjunktury a krize působily velmi výrazně na jejich politickou stránku.

Přelomem i zde se stala Říjnová revoluce, která spolu se vznikem prvního socialistického státu otvírala prostor pro nový vývoj ekonomiky, a tento proces pokračuje po druhé světové válce vznikem dalších socialistických států a vytvářením jejich společenství.

Ve světové ekonomice vystupuje stále výrazněji proti ekonomice kapitalistické ekonomika socialistická a s ní souvisí i socialistická politika, která se samozřejmě promítá i do světové politiky. Tak nad rozpornou jednotou světové ekonomiky vystupuje (ovšem nikoliv odděleně) světová politika jakožto odraz základních, tj. světových rozporů, mezi nimiž na prvním místě — ale nikoliv jediný je rozpor mezi kapitalismem a socialismem, zjednodušený geograficky na vztah Západ — Východ. V oblasti ekonomické tu probíhá proces změny poměru ekonomické síly obou soustav, který pak teprve v uvědomělé formě vystupuje v principu ekonomického soutěžení jakožto součásti politiky mírového soužití.

Opět to neznamená ani v oblasti ekonomické naprostou izolaci obou komponentů (a jistě určitým odrazem tohoto pojetí bylo stalinské učení o dvou světových trzích zcela úzce chápaných), nýbrž i zde působí především objektivní tlak potřeby hospodářských vztahů, který kdysi naznačil již Lenin zdůrazněním „všesvětových“ ekonomických vztahů, jakožto síly větší než přání a vůle lidí, která působí i přes hranice rozdílných ekonomickosociálních zřízení.

Zvláštní význam má vztah mezi ekonomikou a politikou hospodářsky málo vyspělých či rozvojových zemí, působící mimo jiné i na politiku nezúčastněnosti. Zúžený výklad souvislosti mezi ekonomikou a politikou přináší teorie, rozdělující svět vůbec — bez ohledu na společenské zřízení — na hospodářsky vyspělé a nevyspělé, jinak bohaté a chudé země, což se geograficky promítá v rozdělení na Sever a Jih — a tomu odpovídající politická koncepce.

Vztah mezi ekonomikou a politikou však vystupuje v dalších formách a podobách. Je to především v souvislosti se zahraniční politikou jednotlivých států. Zde zahraniční politika vyjadřuje a prosazuje jednak určité obecné ekonomické zájmy vládnoucí třídy, na prvním místě zajištění její materiální základny, jednak určité specifické zájmy.

Význam ekonomických zájmů v zahraniční politice států roste zvláště v souvislosti s tím, jak se rozšiřuje přímé spojení státu s hospodářstvím a promítá se do mezinárodních hospodářských vztahů. V jejich rámci je ovšem třeba odlišovat specifika hospodářské zahraniční politiky a zahraničního obchodu.

U zemí socialistických, kde stát bezprostředně řídí hospodářství, je samozřejmé, že vzniká možnost, aby hospodářské a politické zájmy byly rozvíjeny v souladu.

Ve vyspělých kapitalistických státech je tento vývoj spojen s vývojem státně monopolního kapitalismu a odráží se zvláště v ekonomických a politických problémech vývoje a vztahů integračních seskupení.

Velmi výrazně vystupují hospodářské momenty v zahraniční politice rozvojových zemí, přičemž zde působí rozpor mezi tím, že tyto země již dosáhly státní samostatnosti a možnosti rozvíjet vlastní politiku, ale zároveň jsou převážně ve sféře kapitalistické ekonomiky, a tedy vlivu neokolonialismu.

Jestliže však obecně platí, že ekonomické zájmy nejsou vyjadřovány v politice bezprostředně a že politika je relativně samostatná proti ekonomice, pak tím spíše to platí u zahraniční politiky. To znamená, že za každým politickým aktem nelze vidět bezprostřední ekonomický zájem a že často bezprostřední, dílčí a skupinové ekonomické zájmy ustupují před základními, obecnými zájmy vyjádřenými v celkové politice, nebo specifickými zahraničně politickými zájmy. Odhalování vzájemného vztahu mezi ekonomickou a politickou stránkou se ukazuje jedním z nejtěžších problémů výzkumu mezinárodních vztahů. I zde

ovšem platí, že politika nemůže být v trvalém rozporu s ekonomikou. To znamená především, že stát trvale nemůže rozvíjet zahraniční politiku, které neodpovídá jeho materiální základna. To platí pro všechny státy a nakonec se projevilo — i když jen jako dílčí činitel v krizi, do které se dostala zahraniční politika USA rozvíjená po druhé světové válce pod heslem nastolení Amerického věku, tj. světového panství USA nebo přesněji vládnoucí třídy USA.

* * *

Zvláštní význam v mezinárodních vztazích má stránka vojenská, související vůbec se základní otázkou války a míru. Ukázali jsme si již, že u států založených na vykořisťovatelském systému, bylo hlavním cílem zahraniční politiky států zajistit a rozšířit sféru vykořisťování v zájmu vládnoucí třídy a že ovšem tyto zájmy a cíle nutně musely narážet na obdobné zájmy a cíle vládnoucí třídy v druhých státech. Podobně jako při zajišťování svých zájmů uvnitř států používala vládnoucí třída v případech nutnosti všech forem násilí, tak i při prosazování svých zájmů mimo stát přistupovala konec konců k jejich prosazování otevřeným násilím — válkou.

Proto také válka byla vždy „pokračováním politiky jinými prostředky“ a proto také vývoj vztahů mezi státy vykořisťovatelské společnosti vedl vždy k válkám. Válka byla také mezinárodně uznávaným prostředkem k řešení vztahů mezi státy a právo vést válku se pokládalo za jedno ze základních práv států.

V této souvislosti vznikala různá seskupení států, aliance, koalice, bloky, které měly vojenský charakter a které se velmi často opět měnily podle poměru sil států. Proto také příprava válek, války i změny, které v mezinárodních vztazích přinášely, tvořily hlavní náplň vývoje a mezníky vztahů mezi státy vykořisťovatelských společenských soustav a byly pokládány ze nevyhnutelný rys mezinárodních vztahů, zatím co mír byl jen jakousi přestávkou mezi válkami.

Podobně jako na jiných úsecích mezinárodních vztahů i v problematice války a míru přinesl vznik socialistických států kvalitativně nové rysy, které odpovídají kvalitativně odlišnému společenskému zřízení a z něho vyrůstající zahraniční politice. Důsledné uplatňování a tvůrčí rozvíjení učení marxismu-leninismu o budování socialismu vede k mírumilovné zahraniční politice a při historicky podmíněné současné existenci států dvou protikladných společenských soustav k politice mírového soužití.

Boj za prosazení mírového soužití závisel a závisí na mnoha podmínkách, avšak jeho význam roste zvláště v souvislosti s rozvojem vědecko-technické revoluce, která je spojena s kvalitativně novým charakterem zbraní masového ničení a tím i důsledky, které by nukleární válka, a to by nutně byla válka světová, přinesla pro celé lidstvo. Avšak sama existence socialismu, změna v poměru sil mezi socialismem a kapitalismem spolu s tím, že i na straně kapitalistických států — a to jak v širokých vrstvách docházejících až do aktivní účasti v mírovém hnutí, tak u představitelů vládnoucí třídy — stále více proniká vědomí, jaké důsledky by přinesla nukleární válka, způsobují, že nukleární světová válka přestává být osudovou nutností, i když zůstává možností.

Z toho pak vyplývá otázka, zda i dnes platí, že válka je pokračováním politiky jinými prostředky. Je nesporné, že pro určité imperialistické síly tomu tak je, byť stále méně ve formě války nukleární, ale v různých formách tzv. omezené války — a proto i nadále otázka války a míru a s ní spojená problematika odzbrojení mají základní význam v mezinárodních vztazích.

* * *

Důležitou úlohu mají v mezinárodních vztazích vztahy mezinárodně právní, tj. ty vztahy, které jsou upraveny právními normami. Mají zvláště velký význam

pro ten úsek mezinárodních vztahů, který vede k vytváření mezinárodních organizací. Ovšem normativní právní přístup nemůže podchytit kvalitativně nové rysy a místo mezinárodních organizací v mezinárodních vztazích.

Význam mezinárodních organizací, ať již jsou to organizace politické, hospodářské nebo vojenské, stále více roste. Vznikají v různém rozsahu — od regionálních až k celosvětovým, od organizací, v nichž jasně vystupují státy, k organizacím slučujícím jiné subjekty. Přitom právě v celosvětovém rozsahu jsou mezinárodní organizace jak výrazem vědomé lidské činnosti, tak objektivních tendencí ve všech oblastech společenského života překonávat izolovanost a roztržitost ve světě. Stručně je možno charakterizovat tyto tendence jakožto integrační a desintegrační, přičemž nejde jen o oblast hospodářskou. Nejvyšším výrazem a zároveň příkladem složité dialektiky těchto tendencí je Organizace Spojených národů, v níž se promítá ve velmi koncentrované formě úsilí o jednotu světa při řešení základních otázek v zájmu prospěchu lidstva, ale zároveň všechny základní rozpory současných mezinárodních vztahů.

Svá specifika mají kulturní vztahy, vyrůstající z rozdílů mezi kulturním bohatstvím jednotlivých zemí a národů a odrážející se i v politice států, i když v ní nemají takový význam a nejsou tak bezprostředně řízeny jako vztahy politické, vojenské či ekonomické.

Bezprostřední souvislost s mezinárodními, a to především politickými vztahy má ideologie. Jestliže se určité ideje dostanou pevně do povědomí širokých lidových mas, stávají se významnou silou, činitelem, který může výrazně působit na vývoj politiky, a to kladně i záporně.

Tak je tomu také v zahraniční politice a mezinárodních vztazích. I zde se jejich skutečnost, a to jak stránka politická, tak ekonomická, vojenská i kulturní, odráží ve vědomí lidí, přičemž je tento odraz podmiňován tradicemi, výchovou a zvláště v dnešní době propagandou. Jednotlivé státy, nebo přesněji jejich vládnoucí třídy, se snaží ideologicky odůvodnit a propagovat svou zahraniční politiku, a to nejen uvnitř státu, ale i v zahraničí.

Proti ucelené a zákonitému vývoji lidstva odpovídající ideologii marxistické i v oblasti výkladu mezinárodních vztahů a zahraniční politiky vystupuje buržoazní ideologie, která používá různých forem. Od nejotevřenějšího hlásání agrese a antikomunismu až k rafinovanějším heslům budování mostů.

Zvláštní místo na ideologickém úseku mezinárodních vztahů má nacionalismus. Odráží subjektivní skutečnost rozdělení lidstva na národy, které ovšem jsou opět historicky podmíněny. Už Lenin ukazoval na dvě stránky nacionalismu — pokrokovou a reakční. Dnes obě stránky nacionalismu nejvýrazněji vystupují ve spojení s národně osvobozenickým hnutím a politikou rozvojových zemí Asie, Afriky a Latinské Ameriky, ale projevují se také v zahraniční politice a mezinárodních vztazích vyspělých kapitalistických zemí i zemí socialistických.

II.

Z dosavadního výkladu vyplývá, že pod pojmem mezinárodní vztahy naší doby rozumíme souhrn a vzájemné působení vztahů politických, ekonomických, vojenských, právních, kulturních a ideologických mezi světovými soustavami a seskupeními států, státy, národy a dalšími hlavními společenskými, politickými, hospodářskými organizacemi s hnutími působícími v celosvětovém společenství.*]

*] Toto vymezení se v podstatě kryje s výkladem, který podává zatím nejobsaáhlejší sovětská publikace v mezinárodních vztazích, *Международные отношения после второй мировой войны*, I. díl, Moskva 1962, str. XXVI. Podrobněji o právě vyšlém třetím dílu této práce viz v části věnované recenzím.

I když uvedené vymezení — jako konečně každý pokus o nejstručnější podchytení problematiky nesmírně široké a složité — nutně má slabiny, poskytuje východisko pro uvážení místa vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů v struktuře věd, a vědních disciplín.

Již samo přehledné vymezení oblasti mezinárodních vztahů ukazuje, že je to velmi obsáhlý úsek společenské skutečnosti, jehož výzkum tedy spadá především do oblasti společenských věd. Vzniká otázka, které společenské vědy zkoumají tuto problematiku, zda a nakolik jsou zkoumány její základní stránky i nakolik je zkoumána jako celek.

Mezinárodní právní vztahy jsou zkoumány mezinárodním právem jakožto disciplínou vědy o státu a právu, do které však, jak sám název ukazuje, jsou zahrnovány i určité aspekty výzkumu státu, který je významným činitelem mezinárodních vztahů. Bývá sem zahrnut i výzkum mezinárodních organizací a institucí. Mezinárodní vztahy hospodářské jsou zkoumány v rámci ekonomické vědy, ale teprve se ustavují jako disciplína v jejím rámci, přičemž není zatím zvláště rozpracován jejich vztah k světové ekonomice. Otázky vztahů vojenských nesporně spadají do rámce vojenské vědy s tím, že problematika míru stále výrazněji vystupuje jako samostatný úsek vědeckého výzkumu. Pevnou tradici má již zkoumání mezinárodních kulturních vztahů.

Dosud nedořešená je situace u výzkumu mezinárodních vztahů politických. A přitom právě politická činnost a politické vztahy — jak bylo ukázáno — jsou u mezinárodních vztazích nesmírně závažné, v nich se zprostředkují, jsou ovlivňovány a konec konců rozhodovány další vztahy.

V buržoazní struktuře společenských věd je zařazení mezinárodní politiky nebo mezinárodních politických vztahů již poměrně vyhraněné. Naprosto převážně je mezinárodní politika zařazována do tzv. politické vědy, nebo přesněji do vědy o politice.

Z tohoto hlediska vycházela i mezinárodní instituce UNESCO, když v r. 1950 při vytváření systému sociálních věd zahrnula mezinárodní vztahy pod politickou vědu, která byla rozčleněna na čtyři úseky:

1. Politická teorie (kam byly zařazeny i dějiny politických idejí);
2. Vláda a veřejná správa;
3. Politické strany, skupiny, zvláště tzv. "pressure groups" a veřejné mínění;
4. Mezinárodní vztahy.

Jako hlavní odůvodnění pro zařazení mezinárodních vztahů mezi politické vědy bylo uvedeno, že je spojuje prvek moci ("power"), dále prvek státu a konečně to, že mezi zahraniční a vnitřní politikou existuje těsný vztah.

Přitom mezinárodní vztahy byly dále rozčleněny na mezinárodní politiku, mezinárodní právo a mezinárodní organizace. Toto rozdělení nutně muselo vyvolat nejasnost. Především již proto, že pod mezinárodní vztahy bylo zařazeno mezinárodní právo, které jeho odborníci vykládají jako samostatné odvětví právní vědy a většinou sem zařazují i mezinárodní organizace. Proto postupně převládl názor, že je třeba odlišovat mezinárodní vztahy a mezinárodní právo, i když spolu úzce souvisí. Jakmile ovšem mezinárodní právo (případně s mezinárodními organizacemi) bylo vyloučeno, zůstává pod mezinárodními vztahy jen mezinárodní politika a vlastně se mezinárodní vztahy a mezinárodní politika ztotožňují, nebo přesněji mezinárodní vztahy se zužují na mezinárodní vztahy politické.

Toto pojetí také převažuje u mnoha západních, zvláště amerických autorů a učebnic, i když zároveň se uplatňují názory, že do mezinárodních vztahů patří vedle politických vztahů i další, a to především hospodářské vztahy.

V dosavadním marxistickém rozdělení společenských věd zůstává úsek mezinárodních politických vztahů neujasněn, což ovšem souvisí s neujasněností výzkumu celé politiky.

Někdy je zařazován do historické vědy, a to do nejnovějších dějin, jindy do vědy o státu a právu, do politické ekonomie, do vědeckého socialismu či

komunismu, případně do mezinárodního dělnického hnutí nebo do teprve se tvořící marxistické sociologie.

Stále naléhavěji se jeví nutnost konstituování politické vědy a v jejím rámci disciplíny o mezinárodní politice, jejímž předmětem budou nejen politické vztahy mezi státy, ale i působení dalších činitelů, kteří ovlivňují mezinárodní politické vztahy a projevují se v jejich základních otázkách.

% priority politiky ve společenském životě vyplývá její prioritní ve výzkumu mezinárodních vztahů, avšak to neznamená, že by bylo možno mezinárodní vztahy zúžit pouze na vztahy politické nebo na mezinárodní politiku.

Ze samotné problematiky mezinárodních vztahů a z dosavadních zkušeností se rýsují určité základní přístupy k otázce výzkumu mezinárodních vztahů a jeho zařazení do struktury věd. Přitom působí dvě tendence projevující se výrazně v soudobém rozvoji věd: je to jednak tendence k stále užší specializaci, jednak k integraci věd, přičemž současně se i zde odráží skutečnost, že hranice mezi vědními disciplínami jsou stále volnější:

Multidisciplinární přístup — pokládá jednotlivé stránky mezinárodních vztahů za tak specifické, že musí být zkoumány jednotlivými vědními disciplínami. Přitom samozřejmě musejí přihlížet k vzájemným výsledkům a usilují o podchycení totality mezinárodních vztahů, které by bylo umožněno zpracováním všech jejich stránek. Již při tomto přístupu je nesporným přínosem vzájemně oplodňování jednotlivých disciplín. Nejtypičtější formou je teamové zpracování celku nebo úseku mezinárodních vztahů, na němž se účastní jednotliví specialisté.

Interdisciplinární přístup — vychází z toho, že je rozdíl mezi zkoumáním jednotlivých částí a celku, a že tedy i při výzkumu mezinárodních vztahů je nutné, aby se řada příslušných disciplín spojovala mnohem úže a přímo prolínala. Zdůrazňuje se i zde obecný jev, že právě na styku věd dochází k největšímu vědeckému pokroku, a dokonce k vytváření nových vědních disciplín.

Tím se přibližuje toto pojetí třetímu přístupu, který již přímo vyhláší *samostatnou, speciální vědu o mezinárodních vztazích*, jež sice čerpá z dosavadních věd, ale není ani jejich pouhým součtem či souhrnem, nýbrž povyšuje výzkum na kvalitativně novou úroveň samostatné vědy.

Žádná věda se ovšem nerealizuje tím, že je vyhlášena, nýbrž tím, že se vytváří na základě konkrétního vědeckého zkoumání dané problematiky, přičemž jednou ze základních podmínek pro její prosazení je, aby byla s to dojít k vytvoření určitého systému vědeckých poznatků, v něm vysledovat nové zákonitosti a na jejich základě předvídat další vývoj.

Teprve na tomto stupni se věda realizuje ve spojení s praxí, tj. především s politickou praxí. Tato otázka je základní pro celý marxistický rozvoj výzkumu mezinárodních vztahů. Výzkum je tedy třeba zaměřit z hlediska potřeb praxe, avšak ani zde není spojení bezprostřední, nýbrž úkolem vědy je především vycházet z dlouhodobějšího vývoje, z něhož vyplývají celkové zákonitosti. To ovšem neznamená zkoumat jen historii mezinárodních vztahů, i když znalost minulého vývoje je samozřejmě důležitá pro vystopování kořenů současnosti i budoucnosti, jež jsou těžištěm výzkumu mezinárodních vztahů. Právě zde ovšem je jedním z nejdůležitějších problémů výzkumu nutnost získat odstup od zkoumání konkrétní skutečnosti, který pro historii je dán již časově. Tento problém zároveň souvisí s celkovými otázkami metodologickými, jejichž význam jsme zdůraznili již úvodem.

Vědecká metodologie má tři vzájemně spjaté stránky. Je to za prvé celkový přístup vycházející ze svetonázorového stanoviska. Za druhé je to metoda zpracování vyplývající z předmětu zkoumání a konečně za třetí vlastní technika vědeckého výzkumu a zpracování. Přitom ovšem platí i zde, že vědecká metoda není neměnná, ale že se vyvíjí, a to jednak na základě vývoje zkoumání skutečnosti, jednak na základě vlastního pokroku v poznávání dané skutečnosti.

První stránka, tj. světonázorový přístup je v podstatě určen marxistickým pojetím vývoje světa a společnosti. Samozřejmě není bez problémů — a to tím spíše, že v mezinárodních vztazích se řeší mnohé základní otázky vývoje společnosti.

Podstatně složitější v praxi je ujasnění druhé stránky vědecké metody, tj. z hlediska zpracování odpovídajícího vlastního předmětu výzkumu. Mnohostrannost, rozmanitost a rozpornost mezinárodních vztahů se nutně odráží i ve výzkumu. Jestliže jsme poukázali na nutnost zkoumat jednotlivé stránky mezinárodních vztahů, pak je nesporné, že každá z nich patří do speciálních vědních disciplín, z nichž každá má také svou specifickou metodu. Tuto metodu je třeba rozvíjet pro specifické podmínky výzkumu mezinárodních vztahů.

I zde opět spolu s ustavením politické vědy platí nutnost ujasnění její metodologie celkově a pro mezinárodní politiku speciálně. Zároveň ovšem jak pro politickou vědu, tak pro všechny ostatní vědní disciplíny, které se zúčastní na výzkumu problematiky mezinárodních vztahů, platí nutnost vzájemného využívání a přenášení metod a to, že žádná z nich nemůže obsáhnout mezinárodní vztahy v jejich komplexnosti.

Zvláštní význam tu má i aplikace takových věd jako je sociologie a psychologie, které pomáhají ukázat jak úlohu jednotlivých společenských skupin, tak úlohu jednotlivce v zahraniční politice a mezinárodních vztazích.

Pro třetí stránku vědecké metody, tj. pro vlastní techniku výzkumu, či způsob opatřování, řazení, třídění fakt informujících o skutečnosti, je třeba na jedné straně opět přihlížet k specifickým jednotlivých vědních disciplín, na druhé straně k novým technikám výzkumu, které vůbec — a to opět především v západních zemích — začínají pronikat i do oblastí společenských věd, a jsou zvláště spojeny s celkovým pokrokem techniky a speciálně s kybernetikou.

Rovněž se projevuje i v oblasti výzkumu mezinárodních vztahů všeobecný růst významu teorie informací a s tím spojeného růstu úlohy matematiky.

Stejně jako v celé oblasti společenských věd — jde zde o uplatnění přímo experimentálních metod podobně jako v tzv. exaktních vědách a úsilí o povýšení vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů na jejich úroveň. U buržoazních badatelů je proto dnes již běžné využívání metod kvantitativních, psychometrických metod, metody modelu, tj. pokusu o zachycení systému a dynamiky mezinárodních vztahů ve formě určitých matematických a geometrických obrazců, dále tzv. metody hry, případně simulace, které jsou vlastně pokusem o experiment, a v nichž se běžně používá vysoce výkonných počítačích strojů.

Je nesporné, že v mnoha případech buržoazního přístupu k technice výzkumu mezinárodních vztahů, je velmi mnoho formalismu, ale zároveň bude třeba celou tuto problematiku prozkoumat a využít toho, co se osvědčuje a přináší výsledky — i když to ovšem bude vyžadovat nákladné materiální prostředky.

Otázky techniky jsou velmi důležité již z hlediska obrovského rozsahu látky spadající pod mezinárodní vztahy, jak v jejich komplexním pojetí, tak v jejich jednotlivých úsecích. Přitom ovšem je přísun zdrojů pro výzkum velmi nerovnoměrný. Proti obrovské záplavě informací o některých zemích (zvláště hospodářsky vyspělých), nebo o některých problémech (např. otázka odzbrojení) jsou země — zvláště některé rozvojové, i problémy, pro něž je ještě stále nedostatek informací. I zde jistě platí, že investice do vědeckého výzkumu jsou dlouhodobě velmi účelné.

Ukazuje se, že před marxistickou vědou v oblasti výzkumu mezinárodních vztahů je řada problémů. Jejich zpracování bude postupně umožňovat skutečné spojení vědy s praxí, tj. její využití pro praktickou zahraniční politiku socialistických zemí. Tím také výzkum mezinárodních vztahů bude plnit základní úkol společenských věd — aby svět nejen poznávaly, ale také pomáhaly při jeho přetváření.